

ІНФОРМАЦІЙНА СИТУАЦІЯ В КРАЇНІ ТА ПАДІННЯ ДОВІРИ ДО ВЛАДИ

Інформаційна ситуація навколо аварії на 4-му енергоблоці ЧАЕС та зусиль з її мінімізації, що докладалися країною була характерною для тоталітарної держави, якою був СРСР. Дозоване інформування населення країни про подію почалося з повідомлення Урядової комісії, текст якого десятим пунктом було затверджено на першому засіданні оперативної групи політбюро ЦК КПРС (далі ОГ ПБ ЦК КПРС) 29 квітня¹. І в подальшому питання інформування населення і громадян та урядів зарубіжних країн регулярно розглядалось на її засіданнях. Так, вже 1 травня (прот. № 3, п. 7) ОГ ПБ ЦК КПРС схвалила текст чергового Урядового повідомлення про ситуацію на ЧАЕС. 8 травня (прот. № 9, п. 9) Рішення про чергове Урядове повідомлення містило крім традиційної вже фрази «схвалити текст повідомлення», ще й додаткове зауваження — опублікувати в пресі після особливого розпорядження. На цьому ж засіданні було прийнято рішення утриматися від виступу на телебаченні двох відомих медиків-радіологів Воробьєва А.І. та Гогіна Є.Є., яких передбачалось залучити для поінформування населення про медичні наслідки події на ЧАЕС. В рішенні (п. 4) зазначено: враховуючи покращення обстановки на ЧАЕС, вважати доцільним утриматися від зазначеного виступу. 10 травня (прот. № 10, п. 4) знову було схвалено текст чергового Урядового повідомлення, з включенням до нього даних про рівні радіаційних випромінень в районах, по яких інформація передається до МАГАТЕ, а також дані по Києву.

Велика увага приділялась зваженому інформуванню (а точніше — дезінформуванню) зарубіжжя, тому питання організації прес-конференцій з іноземними журналістами розглядалися в перші дні після аварії регулярно. Про їх проведення йшлося 1 травня; 3 травня була схвалена дата проведення прес-конференції для радянських і зарубіжних журналістів (5 травня), а 5 травня рішенням ОГ її було перенесено на 6 число².

Вражаючим є той факт, що в той час, коли громадяни СРСР не мали практично ніякої інформації про події на ЧАЕС та навколо неї, в світі, починаючи від дня аварії, з'явилась величезна кількість публікацій про неї. За межами СРСР, аварія стала предметом активного обговорення, вивчення та аналізу. Вже наступного ранку американське агенство ЮПІ повідомило, що внаслідок аварії на Чорнобильській атомній електростанції загинуло більше ніж 2000 чол. Пізніше коротко (14 сек.) сповістила про аварію московська програма «Время». Таким чином почався час, коли весь світ відслідковував події в маленькій точці 1/6 частини суші, не розуміючи ще до кінця планетарних масштабів цієї аварії й її наслідків.

Сам Радянський Союз інформацію про аварію давав дуже скупо, сподіваючись зменшити розмір трагедії, надавши їй ідеологічне забарвлення. Цим відразу скористалася західна преса. Ось найбільш типові заголовки публікацій: «Висока ціна таємниці», «Чума ХХ століття», «Привид КДБ», «Звичайний бізнес», «Ради та Чорнобиль», «Технологія та етика: роздуми після Чорнобиля», «Розплавлення»³. Практично в усіх статтях відзначалась «закритість» радянського суспільства, незважаючи на проголошену гласність. Роберт Куллен у часописі «Ньюсуік» писав, що реакція уряду СРСР на аварію — це своєрідний тест на нову політику, на гласність. Його стаття так і називалася — «Чому таємниця?». Джеймс Волл відзначав лукавство радянського уряду в приховуванні масштабів аварії у своїй статті «Певно «Ні!» ядерній зброї», Еліот Маршалл у часописі «Science» писав про замовчування Радами самої великої ядерної аварії (його стаття називалася «Реактор вибухає серед радянської тиші»). Про це також писали Роберт Баркер, А. Мак Сміт, Р. Едвардс, М.Гамбарофф й ін.

Про те, яке ідеологічне протиборство відбувалось навколо наслідків вибуху на ЧАЕС, як це сприймалося зокрема керівництвом республіки, написав у третій книзі своїх спогадів тодішній Голова Ради Міністрів та голова оперативної групи ЦК Компартії України О.П. Ляшко. Він підкреслив, що інформація була поставлена під політичний контроль ЦК, режим таємності для уникнення паніки, яка була цілком можливою, особливо після повідомлення засобів масової інформації Заходу, було посилено. З обуренням пише він про публікацію у одній газеті з посиланням на повідомлення її московського кореспондента, що Київ вражено страшною радіацією, тисячі мерців валяються по вулицях, і оцінює її як усвідомлену брехню. На його думку ця дезінформація була розрахована на паніку та створення обстановки некерованості. Він пише (подається мовою оригіналу): «...нашлись “доброжелатели”, пекущиеся о том, чтобы на чернобыльской беде у наших людей посеять чувство безысходности. Однако, этот пачкун от журналистики ошибся. В самоотверженных действиях наших людей с самого начала катастрофы проявлялись их лучшие качества: бескорыстная помощь пострадавшим, готовность к личному самопожертвованию во имя спасения других, что проявилось в героической работе пожарных, предотвративших развитие катастрофы.

А через две недели я принимал большую группу иностранных журналистов, аккредитованных в Москве. Открывая пресс-конференцию в зале заседаний Совета Министров, я поблагодарил прибывших гостей за оказанное Украине внимание в столь трудное время, выразил уверенность в их объективном освещении события и, обращаясь к присутствующим, попросил подняться корреспондента той самой лондонской газеты. В зале его не

оказалось. “Напачкал и скрылся”, — заметил я и зачитал его пасквиль. Корреспонденты были не мало смущены, что было заметно по прокатившемуся шуму»⁴.

Аналогічна прес-конференція відбулася і на початку червня, директиви для учасників якої й матеріали для поширення серед представників преси, що мали заспокійливо-оптимістичний характер, оперативна група політбюро ЦК КПРС затвердила 4 червня. Але представники зарубіжних інформаційних агентств розуміючи, в свою чергу, небажання офіційної влади надати повну інформацію щодо аварії, намагалися самі збирати її зустрічаючись з населенням, про що свідчить активна діяльність у цьому напрямку кореспондентів «Ен-бі-сі», «Нью-Йорк таймс», «Зюд дойче Цайтунг», «Шпигель», «Фигаро», «Суар» та ін. Щоб перешкодити цьому, офіційні структури держави намагалися обмежити можливості пересування по країні іноземних журналістів. Представникам французької телевізійної компанії, наприклад, не дозволили відвідати район лиха. Йшла інформаційна боротьба і навколо 57 глав та співробітників дипломатичних представництв зарубіжних країн у Москві, які відвідали Україну, кореспондентів із США, членів знімальної групи американської телекомпанії «СІ-БІ-ЕС» й учасників міжнародної виставки «Буряківництво-86», в якій взяли участь 75 представників 24 іноземних фірм і зовнішньоторговельних об'єднань США, ФРН, Франції, Італії та інших країн⁵.

В той час владні структури Радянського Союзу намагалися використати для нейтралізації негативних вражень від чорнобильських подій найрізноманітніші можливості й у тому числі наукові контакти вчених різних країн, що мали приїхати в Україну на заздалегідь сплановані конференції та симпозіуми. Але у 1986 р. чимало таких міжнародних наукових заходів було зірвано. Так, у травні через відмову багатьох зарубіжних учасників приїхати, не відбулася в Києві конференція з фізики кварків, а призначена на вересень 1986 р. Віденським міжнародним інститутом прикладного системного аналізу конференція «Багатокритеріальні задачі математичного програмування», яку планувалося провести на базі Інституту кібернетики АН УРСР за участю понад 20 вчених з високо розвинутих країн світу, була перенесена на 1988 рік.

Недовіру до офіційної інформації уряду СРСР і свою тривогу щодо аварії продемонстрували також близько 200 учасників VII Міжнародного симпозіуму по гемосорбції, що мав відбутися у вересні 1986 р. на базі Інституту проблем онкології АН УРСР. У зв'язку з подіями на ЧАЕС на нього прибуло лише 11 учених з КНР, НДР, НРБ та ЧССР. 25 фахівців із США, ФРН, Франції, Японії, Канади, Італії, Іспанії, Бельгії, Мексики й Туреччини підтвердили свої наміри взяти участь у його роботі⁶.

Взаємна недовіра між державами різних політичних систем, їх конфронтація під час «холодної війни», закритість інформації про розвиток аварії та її наслідки в офіційних джерелах СРСР і водночас необхідність накопичення інформації для прийняття адекватних рішень урядами країн світу, призводили до справжнього протистояння й протидії відповідних державних служб. Так, радянські спецслужби повідомляли з цього приводу: «Спецслужби противника намагаються постійно слідкувати за розвитком подій і обстановкою у м. Києві, збирати відомості про негативні процеси серед населення, політичні настрої та факти прояву незадоволення, для чого організовуються спроби встановлення контактів з відомими на Заході українськими націоналістами. Активізувалися спроби через радіо, листування, особисті контакти інспірувати негативні настрої: розповсюджувати неправдиві чутки, сіяти паніку і невпевненість, засилати підбурювальні матеріали». В свою чергу органами КДБ «вживалися заходи по припиненню спроб збору іноземцями негативної інформації про події на ЧАЕС. Відвернуто (на 19.07.1986 р.) дві спроби взяття дипломатами США проб ґрунту, чотири несанкціоновані виїзди у район аварії. Вислано з країни двох і попереджено двох іноземних туристів за збір тенденційної інформації та розповсюдження політичних чуток. Проведено понад 100 попереджувально-профілактичних бесід, локалізовано дії іноземних кореспондентів».

Використовувалися для формування громадської думки в країні з приводу подій на ЧАЕС і навколо неї й працівники релігійних культів. Як відзначалося у звітах спецслужб, більшість віруючих РПЦ, ЄХБ, п'ятидесятників, адвентистів сьомого дня з розумінням поставилися до подій у Чорнобилі, схвалювали заходи органів влади, що були спрямовані на ліквідацію наслідків аварії. Представники зарубіжних релігійних центрів, що відвідували Київ та республіку по різних каналах, у цілому об'єктивно оцінювали обстановку, що склалася. Внаслідок проведених з ними оперативних заходів керівники релігійних організацій Вільсон, Давидюк, Ходкевич, Верес (США), Довгальов (Канада) в своїх виступах у молитовних домах закликали віруючих не піддаватися панічним чуткам і зарубіжній радіо пропаганді, дотримуватися дисципліни й законодавства про культу⁷.

Недовіра до офіційних структур державної влади СРСР та намагання протидіяти їм спричинила появу комюніке Всесвітньої антикомуністичної ліги (ВАКЛ), конференція якої відбулася у вересні 1986 р. в Люксембурзі. Першочерговою задачею цієї організації було визначено «надання матеріальної й політичної підтримки визвольному руху в Україні, а також інспірування негативних проявів у республіці в зв'язку з аварією на ЧАЕС»⁸.

Безумовно, в умовах такого тиску і серйозної уваги з боку міжнародного співтовариства, найвищим державним інституціям Радянського Союзу треба

було вирішувати, яким же чином та наскільки повно інформувати світ про наслідки аварії на 4-ому енергоблоці ЧАЕС і про зусилля з її ліквідації. Намагаючись протидіяти недовірливому ставленню до офіційних повідомлень, урядові структури СРСР та спеціальні служби вели відповідну обробку громадської думки, вносячи у неї вигідну для себе інформацію шляхом замовчування або приховування справжніх масштабів і наслідків аварії, граючи при цьому в гласність та відкритість. Так, значну роль у знятті напруженості в сприйнятті чорнобильських подій як у країні, так і за її межами, мав відіграти візит офіційно запрошеного до СРСР генерального директора МАГАТЕ Х. Блікса, якому дозволили відвідати ЧАЕС⁹. Погоджений з ним текст спеціального Комюніке щодо аварії і його заспокійливий виступ на прес-конференції 9 травня 1986 р. були дуже критично оцінені фахівцями, схильними до реалістичного, не заангажованого сприйняття дійсності. Висловлювалися думки про необ'єктивність Х. Блікса, що пов'язувалося з великою часткою грошового внеску СРСР на утримання цієї міжнародної організації.

Ще однією спробою обмеження можливостей одержання достовірної інформації в світі про чорнобильську катастрофу стало зволікання з відкриттям на вимогу США їх генерального консульства у Києві, про необхідність якого говорив заступник директора військово-політичного бюро держдепартаменту США У. Кортні. Він, зокрема, підкреслював, що чорнобильські події показали важливість присутності американської дипломатичної місії в Києві для одержання своєчасної та достовірної інформації щодо ситуації, що чорнобильська трагедія порушує питання не лише безпеки радянської ядерної програми, а й допомоги своїм громадянам, поінформування сусідніх країн тощо. Проте, незважаючи на неодноразові звернення американської сторони, вирішення питання про відкриття генконсульства США у Києві відкладалося протягом 1986 р. кілька разів¹⁰.

Що стосується країн Центральної та Південно-Східної Європи, то їх реакція на чорнобильські події із зрозумілих причин була не такою категоричною, але теж далеко не однозначною і не традиційно-одноставною. Як країни-члени соціалістичної співдружності, союзники й ідеологічні спільники Радянського Союзу, вони мали проявляти більше розуміння та солідарності з СРСР у його намаганнях заспокоїти світову громадськість, тим більше, що в багатьох з них за активною участю радянських спеціалістів були побудовані або будувалися атомні електростанції з енергоблоками типу ЧАЕС. Тому радянське керівництво, розраховуючи на їх підтримку, вже 29 квітня затвердило текст інформації керівникам ряду соціалістичних країн про стан справ у ліквідації наслідків аварії. 3 травня в Міністерстві закордонних справ СРСР мала відбутися зустріч з послами соціалістичних країн,

а 4 травня до Румунії, де проводилася активна йодна профілактика населення, мали вилетіти представники Комітету по використанню атомної енергії й Держкомгідромету СРСР, разом з групою фахівців для роз'яснення ситуації та з вимогою активних заспокійливих дій¹¹. Але ці заходи не послабили занепокоєність румунської громадськості. Недостатньо слухняними у цьому відношенні виявилися в той час також Польща й Угорщина.

Про серйозність ставлення державних структур до можливих витоків інформації про подію свідчить зокрема факт, що 8 травня у Чорнобиль не пустили групу іноземних журналістів, що приїхала до Києва.

Потреба в інформації в перші дні після аварії була надзвичайно велика, і тому 11 травня оперативна група політбюро ЦК КПРС прийняла рішення про організацію зустрічі представників посольств з членами урядової комісії й вченими та їх поїздки в район ЧАЕС для ознайомлення із ситуацією. 21 травня для голів посольств іноземних держав, акредитованих у СРСР, було організовано відвідання Києва і Київської області. Крім того, щоб зняти багато питань іноземних фахівців, що перебували в Радянському Союзі на момент аварії, й створити враження відкритості та гласності, Держкомгідромету СРСР, який сам не мав необхідного рівня оснащення вимірювальною апаратурою, було доручено розглядати їх запити про рівень радіації в місцях їх проживання.

Перед радянським урядом постало питання про необхідність інформування громадян по багатьох складових проблеми. Тому, наприклад, 5 травня (прот. № 6, п. 11) ОГ ПБ ЦК КПРС було прийнято рішення про підготовку звернення ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС до народу, в якому вважалось за необхідне викласти основний зміст рішення про умови оплати праці і матеріального забезпечення працівників підприємств і організацій зони Чорнобильської АЕС, а також висловити у відповідній формі співчуття родинам радянських громадян, що понесли збитки в результаті аварії. Вже 7 травня (протокол № 8, п. 6) нею ж було погоджено порядок опублікування основного змісту документу¹².

У зв'язку з тим, що ряд європейських країн, бажаючи уникнути додаткового радіаційного забруднення, ввів обмеження на імпорт товарів з СРСР, 8 травня (прот. № 9, п. 6) оперативна група схвалила тест повідомлення ТАРС, яким висловлювалось оцінка даного кроку як недружнього, і яке було опубліковане в пресі 9 травня.

Як вже зазначалось, безпосередньо після аварії інформаційна хвиля почалася з повідомлення Ради Міністрів СРСР в газеті «Правда» 30 квітня 1986 р. Апогеєм інформаційно-дезінформаційної діяльності на початковому етапі зусиль з мінімізації аварії, базованим на рівні знань на той момент, був виступ глави держави М.С. Горбачова на телебаченні 14 травня 1986 р.

М.С. Горбачов заявив: «Як доповідають фахівці, у період планового виведення з роботи четвертого блоку потужність реактора раптово зросла. Значне виділення пари і реакція, що потім пішла, призвели до утворення водню, його вибуху, руйнування реактора і пов'язаного з цим радіоактивного викиду. Нині ще зарано виносити остаточне судження про причини аварії. Предметом пильного розгляду урядової комісії є всі аспекти проблеми — конструкторські, проектні, технічні, експлуатаційні». Цей виступ М.С. Горбачова на загальносоюзному телебаченні було опубліковано в багатьох засобах масової інформації. В Україні цей виступ був широко обнародований, зокрема, і в журналі «Під прапором ленінізму»¹³.

Свого часу, перед аварією, на ЧАЕС та в цілому в середовищі енергетиків-атомників з обуренням була відкинута надзвичайно актуальна стаття журналістки Любові Ковалевської про недоліки в організації будівельних робіт на майданчику, про випадки порушення технологічної та виробничої дисципліни. Стаття, яка була опублікована за місяць до аварії на сторінках «Літературної України», показала інший, негативний бік дійсності, на противагу парадним публікаціям-звітам.

Паралельно, в засобах масової інформації СРСР було опубліковано величезну кількість матеріалів оптимістичного змісту про героїчні зусилля працюючих на майданчику ЧАЕС ліквідаторів наслідків аварії. Хоча, враховуючи політичну ситуацію в країні та в світі, говорити про об'єктивність інформації, що подавалась населенню, не доводиться.

Прикладом політичної заангажованості ЗМІ може бути стиль роботи газети ЦК КПРС «Правда», яка опублікувала на своїх шпальтах оцінки події та її можливих наслідків генерального директор МАГАТЕ Х. Блікса. Він, зокрема зазначав, що трагічні випадки, що сталися в інших галузях виробництва, наприклад, на заводі американської компанії «Юніон карбайд» в індійському місті Бхопал та на хімічному підприємстві в італійському місті Севезо, мали значно спустошливіші наслідки для людей і навколишнього світу¹⁴. З позицій сьогодення стає очевидним, що пан Блікс в тій ситуації проявив себе перш за все як чиновник, який захищав імідж атомної енергетики, і тому не був об'єктивним.

В цілому ж прикладів необ'єктивності, замовчувань та зміщення акцентів у після аварійних публікаціях 1986 р. можна навести достатньо. В результаті аварії на ЧАЕС в пропагандистській роботі на перший план вийшло обігравання протистояння двох протилежних політичних систем, відволікання уваги від проблем самої атомної енергетики. Посилено, з подачі міністра атомної енергетики СРСР А.М. Петросьянца, в засобах масової інформації пропагувалась правильна, але далеко не єдино можлива, думка: «Уроки Чорнобиля нагадують: ядерна епоха вимагає відповідального

підходу в міжнародних стосунках, диктує необхідність нового політичного мислення, об'єднання зусиль для докорінного поліпшення світового політичного клімату. Радянський уряд запропонував серйозно поглибити міжнародне співробітництво в галузі ядерної енергетики і висунув нові ініціативи, спрямовані на оздоровлення міжнародної обстановки»¹⁵.

Прикладом вмілого відведення уваги від дійсно важливих питань після аварійного буття стала стаття, опублікована в журн. Трибуна лектора у № 11 за 1986 р. — Є.Т. Базєєва «На основі фактів, всупереч домислам», де автор говорить про багато серйозних речей, але з позицій радянської пропаганди. Так, наприклад, він писав: «На сучасному етапі розвитку енергетики екологічні проблеми набули глобального характеру і загострюватимуться в майбутньому. Деякі західні екологи виступають з позицій приреченості перед неминучою загибеллю людства внаслідок використання досягнень науково-технічної революції і розвитку енергетики зокрема...»

Соціалістичному суспільству чуже фатальне почуття приреченості. Досягнення науково-технічного прогресу можуть і мусять спрямовуватися на благо людини, на здійснення заходів щодо захисту, охорони й поліпшення навколишнього середовища». Він же відзначав, що дискусії з приводу небезпеки радіоактивних відходів атомних електростанцій, що розгорнулися в деяких західних країнах влітку 1986 р., викликані переважно кон'юнктурними міркуваннями. Громадську думку вміло спрямовують нафтові монополії, прибуткам яких загрожує нарощування потужностей АЕС...»¹⁶

Ідеологічна боротьба навколо подій на ЧАЕС породила цілий ряд публікацій відверто пропагандистського характеру. Так, в одному з матеріалів ж. ЦК КПРС «Агітатор» відзначалось (переклад автора): «Мету та поведки класового супротивника радянські люди повинні добре знати і виявляти до отруєної пропагандистської продукції, що її поставляє машина інформаційного імперіалізму, необхідне почуття пильності»¹⁷. При цьому люди, які за посадою займалися пропагандистською роботою звинувачували своїх супротивників у необ'єктивності. Так, В.В. Юричко — голова первинної організації товариства «Знання» Держтелерадіо УРСР з образою відзначав, що західна преса, нагнітаючи психоз навколо події на ЧАЕС, не згадала телефонну розмову кореспондента Радіо Київ з Владиславом Гавриліним, начальником її 2 енергоблоку, який в прямому ефірі сказав: «Обстановка після аварії продовжує нормалізуватися. Всі необхідні роботи проводяться чітко. Настрій персоналу, що працює на 1, 2 та 3 енергоблоках — діловий і оптимістичний». Але чи сам він був до кінця послідовним у своєму підході? Адже мова мала йти саме про ситуацію навколо зруйнованого 4-го.

Автор окреслив три основні напрямки психологічної війни, що розпочалась навколо Чорнобиля: перший — Радянський Союз звинувачувався у

приховуванні інформації; другий — «червона радіація», «радіоактивність зі Сходу — загроза всьому світові»; третій напрямок — «ненадійність радянських АЕС — свідчення науково-технічного відставання СРСР від капіталістичних країн». Проте, слід відзначити що, спростовуючи висунуті західними ЗМІ звинувачення, Юричко В.В. також виконував політичне замовлення. Він також використав інформацію однобічно і тенденційно, звівши все до необхідності замислитися і тверезо оцінюючи обстановку зробити висновок, що тільки взаєморозуміння і довір'я (між народами), за які виступає Радянський Союз, гарантують майбутнє¹⁸.

Стає очевидним, що Чорнобиль став об'єктом ідеологічних спекуляцій з обох боків в «протистоянні систем». В СРСР ці спекуляції було спрямовано і на зовні і, значною мірою, «в середину», на власних громадян, їх дезінформацію стосовно рівні забруднення та можливих наслідків.

Засобом дезінформації населення стала і оперативно організована лекційна пропаганда. Прикладом публікації ідеологічного характеру, присвяченої організації лекційної пропаганди, яка здійснювалась ЦК Компартії України зокрема і через Київський обком та Прип'ятський міськком партії в тісному контакті з правлінням товариства «Знання» УРСР, правліннями Київської міської та обласної організацій Товариства (Чорнобильська районна та Прип'ятська міська організації Товариства були евакуйовані разом з населенням), є стаття про характер завдань лекційної пропаганди, який обумовили обставини, що склалися після аварії. Основними були визначені:

роз'яснення політики КПРС з питань атомного енергобудування і суспільного значення робіт, що проводилися в 30-кілометровій зоні. Критика вигадок буржуазної та іншої ворожої пропаганди у зв'язку з аварією;

доведення до трудящих, всіх, хто зайнятий ліквідацією наслідків аварії, оцінок ЦК КПРС її причин і заходів по нормалізації становища;

формування впевненості у людей в ефективності заходів по усуненню наслідків аварії;

правильне, науково обґрунтоване знайомство людей з обстановкою, вивчення техніки безпеки, додержання санітарно-гігієнічних правил, психологічна консультація (як приклад раціонального підходу до проблеми — авт.);

активізація свідомості людей, формування критеріїв відповідальності за поведінку й результати праці;

пропаганда прикладів мужності, стійкості та героїзму в роботі і поведінці, особливо тих, хто був першим в умовах аварії.

Підкреслювалось, що в умовах тимчасово підвищеної радіації, впливу таких психогенних факторів, як новизна обстановки і можлива небезпека,

дефіцит часу, невизначеність ситуації, складність робіт — посилювались вимоги до лекторів та їхньої діяльності. Аудиторія не сприймала теоретизування і наукоподібності в розмові — надто мало часу. На перший план висувалась вимога до лектора: строго на партійній основі забезпечити тісний зв'язок матеріалу з безпосередньою обстановкою в районі і на кожному робочому місці. З вдячністю сприймалась наукова, аргументована інформація¹⁹.

При цьому, на жаль, не було взято до уваги пропозиції тодішнього директора ботанічного саду Академії наук УРСР в Києві академіка АН УРСР А. Гродзинського, які він висловив з приводу змісту лекційної пропагандистської роботи. Він відзначав необхідність широкого роз'яснення людям ситуації, що склалась після аварії: «Необхідно постійно інформувати населення про рівні радіоактивного фону і правила поведінки: на жаль, багато людей надто безпечні, не знають особливостей розподілу радіоактивних ізотопів та їх дії, інші ж — навпаки, готові вдатися до паніки. І в одному, і в другому випадках допоможе правильна, повсякденна інформація, вміло поставлена пропаганда. Систематично вести її серед населення — почесний громадянський обов'язок усіх учених й спеціалістів»²⁰.

Активну участь у ідеологічному протистоянні двох політичних систем, у заспокійливо-роз'яснювальній та пропагандистській роботі брав популярний ж. «Новое время», що поширювався за кордонами СРСР. Оскільки до нього надходило багато запитань від зарубіжних громадян і журналістів, з проханням роз'яснити ситуацію, на його сторінках виступили — нейтрально-заспокійливо, частково свідомо, а частково і через неповне знання ситуації дезінформуючи читачів — академік Г. Арбатов — директор Інституту США та Канади АН СРСР, Б. Щербіна — заст. Голови Ради Міністрів СРСР, академік Є. Веліхов — віце-президент АН СРСР, голова та заст. голови Державного комітету СРСР з гідрометеорології та контролю навколишнього середовища чл. кор. АН СРСР Ю. Ізраель та Ю. Седунов, Є. Воробйов — перший заступник міністра охорони здоров'я СРСР. Крім них для заспокоєння читацького загалу було залучено й зарубіжних фахівців — генерального директора МАГАТЕ Х. Блікса, директора відділу ядерної безпеки цієї ж організації Н. Розена, які з 5 травня перебували в СРСР, та Р. Ялоу, лауреата Нобелівської премії в галузі медицини з США²¹.

На західного читача були орієнтовані й дві інші дозовано об'єктивні публікації в цьому журналі: стаття «Беда. Надежда, Предостережение: (О мед. аспектах аварии на АЭС в Чернобыле)» американського лікаря Гейла Р. та головного лікаря відомої всьому світу московської лікарні № 6, куди звозили вражених радіацією перших ліквідаторів — А.К. Гуськової. (Новое время, 1986, № 23); стаття працівників Інституту атомної енергії

ім. І.В. Курчатова (Москва, далі ІАЕ) — першого заст. директора академіка В.О. Легасова та Ю.В. Сівінцева — доктора фізико-математичних наук, професора, начальника однієї з його лабораторій — одного з експертів, що за дорученням Урядової комісії готував матеріали для МАГАТЕ — під назвою «Чернобыль 80 дней спустя»²².

Р. Гейл в своїй статті відзначав, що подібне нещастя може трапитися будь де. А тому, підкреслював він, лікарям необхідно дізнаватися і про успіхи і про проблеми тих, хто рятував постраждалих в ході аварії. Їх досвід повинен слугувати попередженням оптимістам, оскільки медичні можливості допомоги постраждалим обмежені... Він обговорив з керівниками Мінздорв'я СРСР перспективи співробітництва на багато років вперед та сподівався об'єднати всі реєстри кісткової трансплантації: американські, радянські, європейські: щоб банк донорів був ефективним, в ньому повинно бути зафіксовано дані мінімум 100 тисяч чоловік. В тому, що з 300 людей, в більшій чи меншій мірі вражених радіацією під час аварії на ЧАЕС та початковому етапі ліквідації її наслідків — 280 залишались живими, доктор Гейл вважав великою заслугою доктора А. Гуськової та її колег²³. Як показав подальший розвиток подій, успіхи доктора Гуськової виявились в значній мірі результатом монополії на інформацію.

В іншій статті — В.О. Легасова та Ю.В. Сівінцева — відзначалось що дослідники не можуть поки підійти впритул до серця реактора, до його палива, оскільки рівень радіації там залишався ще дуже високим. Він писав, що розвідка проводиться з допомогою добре захищених машин: танків, бронетранспортерів, іноді доводиться залучати й радіокеровану техніку... В четвертому блоці, як виявилось, рівень радіації не такий, щоб блок не можна було відвідувати і працювати в ньому. Співробітники інституту неодноразово заходили туди... Їм вдалося в'яснити, що масштаб руйнувань був спочатку сильно перебільшений, хоча, звичайно, це аварія сама важка в історії ядерної енергетики...

Перші заміри радіаційної обстановки виконані науковцями показали, в якому радіусі від АЕС рівень радіації небезпечний для здоров'я. Додаткові виміри у травні та червні дозволили уточнити картину: деякі території всередині 30-кілометрової зони виявились менш забрудненими, ніж передбачалось спочатку. Після цих вимірів було уточнено межу зони.

«... Тепер вже усім ясно, що країну спіткала дуже велика біда. Загинули люди. Працюючи на станції опромінені. Великі збитки одержало народне господарство... ситуація стає з кожним днем більш зрозумілою... масштаби небезпеки визначено вірно, вжиті заходи, на думку і наших і зарубіжних фахівців — правильні. Хоча допускаю, щось можна було не робити взагалі, а щось зробити по-іншому...»²⁴

Виступали в пресі і посадовці — фахівці галузі, зокрема голова Державного комітету з використання атомної енергії СРСР академік А.М. Петросьянц та член-кореспондент АН СРСР, заст. директора Інституту атомної енергії ім. І.В. Курчатова Л. Феоктістов²⁵.

Академік А.М. Петросьянц, зокрема, писав (переклад автора), що «...аварія в Чорнобилі вдарила по довірі людей до цього нового джерела енергії. Багато хто, звичайно, знав, що атомна енергія — найбільш небезпечний вид енергії, але такого сильного удару важко було очікувати...» Виступаючи за контроль над ядерним озброєнням та проти гіпотетичних можливостей його використання, Л. Феоктістов зазначав: «Урок Чорнобиля, будучи далеким за своїми наслідками від «ядерної зими» служить попередженням всім людям на землі...» Проте, в публікаціях цих серйозних фахівців не йшлося про необхідність перегляду концептуальних засад енергетики взагалі та ядерної зокрема.

І пізніше в ЗМІ в СРСР та за кордоном було вміщено багато різноманітної інформації про аварію, яка за своїми кількісними і якісними характеристиками була діаметрально протилежною: в СРСР масштаби аварії намагалися применшити, а за кордоном — прибільшити. Однак радянські фахівці були одностайними в оцінці масштабів аварії. Їх оцінки, що довгий час лишалися невідомими широкому загалу, кардинально відрізняються від офіційної інформації.

Так, на думку генерал-майора, доктор технічних наук, академіка РАЕН Тараканова М.Д., за самими обережними розрахунками в результаті аварії на ЧАЕС викинуто в атмосферу радіоактивних речовин в 90 з лишком разів більше ніж при вибуху атомної бомби над Хіросімою. Отже, чорнобильський вибух за своїми наслідками відповідає великомасштабній ядерній війні»²⁶.

Генерал-лейтенант медичної служби, перший заступник начальника центрального військово-медичного управління МО СРСР Синопальников стверджував, що ситуація в районі аварії по масовості та характеру патології значною мірою моделювала місця зруйнування АЕС високоточною зброєю та застосування нейтронної зброї. Було підтверджено ефективність прийнятої на час війни системи захисту військ від ядерної зброї²⁷.

Полковник у відставці, канд. техн. наук Дьяченко А.О. писав: «27 квітня 1986 року в РНЦ «Курчатівський інститут» стали відомі результати перших вимірів потужності дози гама-випромінювання поблизу аварійного блоку ЧАЕС. Вони були вищі, ніж та верхня межа, на яку розраховані засоби радіаційної розвідки, створені для використання у випадку ядерної війни»²⁸.

Четвертого травня, коли в Чорнобиль прибули майже всі члени Політбюро, на нараді що відбувалась в населеному пункті Зелений мис, було

запропоновано послухати В.К. Пікалова, генерал-полковника, начальника хімічних військ, який доповідав 35 хвилин і запропонував зупинити роботу станції, евакуювати населення з районів, де забруднення вище 10 кюрі на квадратний кілометр, не проводити дезактивацію населених пунктів до закриття четвертого енергоблоку, максимально скоротити чисельність військ в зоні, розробити технологію дезактиваційних робіт. Головним висновком було, що станції прийшов кінець. Але керівництво, замість семи років, запропонованих для здійснення ліквідаційних робіт, поставило вимогу вкластися в сім місяців. Наступна практика поставила все на свої місця²⁹.

Отже, багато питань, які ще й досі лишаються невідомими, або тільки тепер стають надбанням зацікавленої громадськості, накопичились через наступальну заборонну політику держави у 1986 р. Поширення інформації про події на ЧАЕС і навколо неї відбувалось під жорстким контролем відповідних структур, про що свідчать документи про заборону поширення тої чи іншої інформації. Так, в другій половині травня в Києві було поширено наказ МОЗ УРСР, базований на наказі МОЗ СРСР від 18 травня, підписаний міністром А.Ю. Романенком, про посилення секретності проходження інформації про аварію на ЧАЕС. 20 травня тут же одержали ВЧ-граму голови урядової комісії СРСР з надання медичної допомоги постраждалому населенню О. Щепіна аналогічного змісту. Держава настільки піклувалась про збереження в таємниці результатів обстеження і госпіталізації населення, що в кінці травня знову ж за підписом міністра Романенка з'являється наказ № 35с від 26.05.86 про організацію роботи з документацією³⁰. Подібні ж вказівки одержали з центральних структур і передали своїм підлеглим інші відомства України, зокрема Академія наук УРСР³¹.

А в кінці червня 1986 р., на основі рішення оперативної групи політбюро ЦК КПРС від 9 червня «Про міркування з морально-політичних, технічних, правових й інших аспектів радянських ініціативних пропозицій у зв'язку із збитками в результаті аварії на ЧАЕС» було розпочато підготовку переліку даних для передачі за кордон³².

Узагальненням зусиль із приховування правдивої інформації про події на ЧАЕС та навколо неї стали документи КДБ СРСР від 30 червня 1986 р., випущені під №№ 1090/Б та 136/11-780 про захист відомостей про аварію на 4-му енергоблоці ЧАЕС. Було введено у дію перелік інформації, що підлягала засекречуванню. До цього переліку увійшли відомості практично про весь комплекс питань, пов'язаних з аварією:

«1. Відомості, що розкривають справжні причини аварії на блоці № 4 ЧАЕС;

2. Повні відомості про характер руйнувань та обсяги ушкоджень устаткування і систем енергоблоку й АЕС;
3. Відомості про склад суміші, викинутої під час аварії;
4. Зведені відомості про радіаційну обстановку, що містять характеристику забруднення в приміщеннях АЕС і в 30 км зоні;
5. Відомості про фактичний стан активної зони реактора;
6. Відомості про ступінь враження людей на АЕС разом з відомостями про характер їхньої діяльності й особливості аварії;
7. Зведені відомості з опромінення персоналу станції, ремонтного персоналу залучених організацій і населення і т.д.»³³.

І тільки з набуттям Україною державної незалежності ситуація змінилась — з подачі Державного архівного управління при Раді Міністрів України (керував цією установою тоді Р.Я. Пиріг — нині доктор історичних наук, професор,) було прийнято рішення про зняття в Україні грифу «таємно» з усіх чорнобильських документів, що зробило їх доступними для дослідження³⁴.

Принциповим аспектом аварії, навколо якого точилась інформаційна боротьба і було чимало дезінформації, була величина викидів із зруйнованого реактора. Офіційна інформація стверджує, що викиди радіоактивності із зруйнованого блоку припинились вже 23 травня. В цей день викид ніби становив 20 Кі/добу. Проте, існують документи, які спростовують офіційну версію. Головний метеоролог СРСР Ю. Израель у своїй довідці від 18 червня 1986р. писав: «Забруднення міста Прип'яті продовжується за рахунок активності, що викидається з реактора (20–30 Кі/доб.). 19 липня в черговому документі, підписаному Ю. Израелем є фраза: «... в зв'язку з тим, що продовжується винос радіоактивності із зони реактора...» В записках радіолокаційної станції (генерал-майор М. Тараканов, полковник Б.В. Богданов) зазначено — «останній викид було зафіксовано в середині серпня 1986 року»³⁵.

З моменту аварії в СРСР існувало два паралельних інформаційних потоки: для масового загалу і для фахівців. Значне місце у фаховому інформуванні з проблеми посів щомісячний теоретичний і науково-технічний журнал Міністерства атомної енергії СРСР та Державного комітету з використання ядерної енергії СРСР — «Атомная энергия», який почав виходити з травня 1956 р. Цей журнал послідовно відстоював позиції свого відомства, інформуючи читачів про події, пов'язані з аварією на ЧАЕС та їх бачення і розуміння. Так, у вип. 5, т. 61 за 1986 р. (с. 301) представлено інформацію про проведення з 25 до 29 серпня 1986 р. у Відні наради експертів МАГАТЕ, на якій радянською делегацією (керівник — академік В.А. Легасов) була представлена інформація про аварію на ЧАЕС та її наслідки.

Представлена на нараді МАГАТЕ інформація базувалась на висновках Урядової комісії з причин аварії на 4-му блоці ЧАЕС та була підготовлена залученими Державним комітетом з використання атомної енергії СРСР експертами у складі (рос.): Абагян А.А., Асмолов В.Г., Гуськова А.К., Демен В.Ф., Ильин Л.А., Израель Ю.А., Калугин А.К., Конвиз В.С., Кузьмин И.И., Кунцевич А.Д., Легасов В.А., Малкин С.Д., Мысенков А.И., Павловский О.А., Петров В.Н., Пикалов В.К., Проценко А.Н., Рязанцев Е.П., Сивинцев Ю.В., Сухоручкин В.К., Токаренко В.Ф., Хрулев А.А. Шах О.Я.

При підготовці інформації експертами були використані матеріали, одержані з наступних організацій: Інституту атомної енергії ім. І.В. Курчатова, Науково-дослідного та конструкторського інституту енерготехніки, Радієвого інституту ім. В.Г. Хлопіна, Інституту «Гідропроект» ім. С.Я. Жука, Всесоюзного науково-дослідного інституту АЕС, Інституту біофізики, Інституту прикладної геофізики, ДКАЕ СРСР, Держкомгідромета СРСР, Мінздоров'я СРСР, Держатоменергонагляду СРСР, Міністерства оборони СРСР, Головного управління пожежної охорони МВС СРСР та АН СРСР. Прикро визнавати, що, як показав час і накопичені нові знання, представники всіх цих солідних установ, кожен в межах свого кола знань і незнань, кон'юнктурних міркувань, через безпринципність, або під тиском, дезінформували громадян своєї країни і світову спільноту.

Редакційна стаття в наступному випуску журналу під назвою «Горький урок» дала таку характеристику аварії на 4-му енергоблоці ЧАЕС: «Події в Чорнобилі з новою силою підкреслили необхідність максимально обережного поводження з атомною енергією, що використовується в мирних цілях. Вони ще раз підтвердили очевидну істину: атомна енергія є не тільки технічний засіб, але й велика суспільна проблема»³⁶. При цьому було зроблено, як показав час, висновки, які не відповідали об'єктивній реальності. Так, розглядаючи технічні причини аварії міністр атомної енергетики СРСР акцентував увагу на порушенні персоналом основних вимог з дотримання ядерної безпеки у перехідному режимі. Виходячи з цього бачення й було зроблено висновки. Оскільки, на думку керівництва галузі, аварія виявила незадовільний стан технологічної та виробничої дисципліни, були вжиті заходи щодо поліпшення якості підготовки висококваліфікованого персоналу й державного нагляду в атомній енергетиці. На самій ЧАЕС було проведено повну переатестацію експлуатаційного персоналу, в тому числі з обов'язковою психофізіологічною перевіркою³⁷.

Та, незважаючи на зовнішньополітичні, міжгалузеві та внутрігалузеві протистояння прибічників різних точок зору на події та неоднозначності в їх оцінках, ніхто і ніколи не перекреслить тих величезних зусиль і самовідданості, притаманних основній масі ліквідаторів, що працювали на майдан-

чику ЧАЕС, навколо зруйнованого енергоблоку та в інших місцях. До кінця 1986 р. інформація про героїзм ліквідаторів та солідарність населення країни з їх зусиллями займала значне місце на сторінках багатьох суспільно-політичних та літературних журналів³⁸.

Велике ідеологічне протистояння і намагання Уряду СРСР маніпулювати суспільною свідомістю продовжувалося протягом усього післяаварійного року. Сприймаючи природне хвилювання й зацікавленість у правдивій інформації за кордоном щодо катастрофи в Чорнобилі як вияви ворожості та політичних інтриг, вище керівництво СРСР намагалося цьому протидіяти, створюючи із свого боку міфи і реалізуючи певні упереджуючі заходи. Вже 27 січня 1987 року до ЦК КПРС надійшов цікавий документ — пропозиція від «Агентства печати Новости», в якому, зокрема, зазначалось: «Можливо чекати чергової антирадянської компанії в зв'язку з аварією на Чорнобильській АЕС». Передбачалося, що в її основу може лягти проблема довготривалих наслідків аварії. Так, засоби інформації Італії вже почали використовувати тезу про ніби то неминуче збільшення народжуваності неповноцінних дітей через рік після аварії. Можна припустити, вказували автори документу, що для підтвердження цієї «версії» на Заході спробують використати дані статистики, а також оцінки вчених з різних західноєвропейських країн. Передбачалося, що подібні аргументи можуть наводитися насамперед щодо ситуації у СРСР.

В зв'язку з цим було запропоновано підготувати напередодні річниці аварії план упереджуючих контрпропагандистських заходів. До деяких з них пропонувалось залучити іноземних партнерів, що доброзичливо ставилися до Радянського Союзу й готові були співробітничати з ним у цій справі. Стосовно «генетичних наслідків Чорнобиля», зокрема, пропонувалось прийняти пропозицію приватної телекомпанії Італії «Канал 5» щодо створення відеофільму-репортажу про відвідання одного-двох пологових будинків Києва, який спростовував би спекуляції західних ЗМІ. Вважалося за доцільне позитивно розглянути звернення в посольство СРСР у Римі оглядача італійського державного телебачення Енцо Бьяджі про підготовку передачі з чорнобильської теми³⁹.

Ця пропозиція була реалізована. Підготовлений та втілений у життя план контрпропагандистських заходів дав змогу Радянському Союзу нав'язати, до певної міри, світу бажане бачення проблеми.

Інформація щодо проблем, породжених аварією на ЧАЕС дозувалась не лише для закордону, а й для керівництва України. Зокрема, ситуація на 4-му блоці та зусилля, що докладалися величезним колективом ліквідаторів протягом літа не могли не викликати тривожної зацікавленості в Україні, населення якої з великим переляком намагалося хоч щось виловити з тої

проціджуваної інформації, що надходила з зони. Уявлення про знання проблеми в українському керівництві дає лист, що пішов до ЦК КПРС з Києва, підписаний Є. Качаловським 11 червня. В ньому зокрема, наголошувалось, що обстановка на реакторі четвертого блоку повністю контролювана, що за час після аварії виконано великий обсяг робіт, що дозволило значно знизити активність, температуру, вести підготовчі роботи з його захоронення. Але, при цьому підкреслювалося, що радіоактивні викиди з реактора продовжуються, що велику питому вагу займають викиди довгоживучих ізотопів, таких як стронцій, цезій, плутоній та ін. Практично на всій території радіоактивного забруднення після дезактивації рівень радіації поступово наростає і досягає колишніх величин, а тому доводиться робити багаторазову обробку. В інформації з тривогою зазначалось, що Мінсередмаш та Міненерго СРСР повільно вирішують питання, пов'язані з укриттям пошкодженого блоку, а тому необхідно значно прискорити проведення всіх робіт із спорудження «саркофага» та захоронення реактора⁴⁰.

Надзвичайно складним питанням, навколо якого відбувалися дискусії фахівців, предмет яких був, тим не менше, абсолютно закритий для суспільства — було визначення причин і ходу аварії.

У 1990 року секція № 2 НТР Держатоменергонагляду, розглянувши роботу згадуваного О.Ядрихінського і відгуки на неї провідних інститутів країни, зробила сенсаційні висновки:

«Чорнобильська аварія стала не «вкрай малоймовірним поєднанням порушень порядку та режиму, допущених персоналом енергоблоку», а одним з можливих проявів недоліків проекту.

Аналіз ... встановлює факт приховування справжніх причин аварії експертами, що розслідували її, і дає право зробити висновок, що хід розслідування причин аварії навмисне був спрямований помилковим шляхом»⁴¹.

Те, що відбулось далі, і спрямувало роботу експертів багатьох країн у помилковий бік можна собі уявити, розуміючи політичну ситуацію в країні, міжнародну реакцію на аварію, та традиції маніпулювання фактами і суспільною свідомістю, притаманні радянській системі влади.

Вочевидь, висновки членів НТР не збіглися з думкою керівництва. Рішення було докорінно перероблено, в ньому збереглися зауваження на адресу проектної документації, але серед основних причин аварії з'явилася ще одна: «Дії персоналу, привели реактор у нестійкий, ядерно небезпечний стан, що визначився недоліками його проекту»⁴². Тобто, в документі дві протилежні за змістом версії об'єднали в одну.

Вже 27.02.90 р. наказом № 11 по Держатоменергонагляду СРСР була створена спеціальна комісія, яка, на протипагу рішення НТР (лютий 1990)

в січні 1991 року зробила доповідь, у якій заявила, що «Чорнобильська аварія, яка почалася через дії оперативного персоналу, набула неадекватних їм катастрофічних масштабів внаслідок незадовільної конструкції реактора». Комісія дала розгорнутий опис власної версії аварії та назвала винних, проте ніде не зазначається, що вона робить це на підставі доповіді СРСР у МАГАТЕ (1986 р.), побудованої, на висновках Політбюро ЦК КПРС, побудованих, в свою чергу, на недостатньому знанні і політичній заангажованості моменту.

Однак, відчуваючи недостатню обґрунтованість висновків, комісія свою доповідь завершила словами:

«Дослідження причин і обставин аварії на 4-му блоці Чорнобильської АЕС не можна вважати завершеними і вони мають бути продовжені з метою встановлення істини і засвоєння необхідних уроків для майбутнього»⁴³.

В наступні роки процес створення нових версій причин аварії прискорився. З'явилися інопланетяни, кулі блискавки, землетрус, підступ КДБ, магнітні бурі, диверсанти тощо. Попит на чорнобильську інформацію привів до появи ринку документів зі своїми порядками, зв'язками, цінами і, звичайно, підробками. З'явилися «приватні колекції», винахідники версій, постійні постачальники статей до річниць аварії. Але у всій розмаїтості поглядів, підходів, результатів постійними залишалися дві обставини: а) пошук вівся в зоні, окресленій авторами офіційної версії; б) предмет суперечки був обмежений: «персонал?» «реактор?».

У 1996 р. в Києві рішенням Уряду України була створена Урядова комісія із вивчення причин і обставин аварії на 4-му енергоблоці ЧАЕС 26 квітня 1986 р., очолювану першим зам міністра Мінекобезпеки А.Е. Смишляєвим. Комісія підготувала доповідь з підзаголовком «Узагальнення висновків і результатів робіт міжнародних і вітчизняних закладів та організацій».

Комісія реабілітувала персонал, пославшись на рішення Секції № 2 НТР ДПАЕН від 15.02.90 р., а спираючись на Доповідь комісії ДПАЕН (01.91 р.) проаналізувала порушення, інкриміновані персоналу, і зробила висновок:

«Узагальнюючи факти, викладені вище, можна стверджувати, що персонал у всіх випадках діяв відповідно до експлуатаційної документації, яка так чи інакше санкціонувала ці дії».

Що ж до аварійного процесу, то українська комісія довірилася позиції комісії ДПАЕН (1991р.) і навела її тлумачення подій за хронологією офіційної версії 1986 року. Виявилось, що, користуючись цією хронологією, можна довести і провину персоналу, й провину авторів проекту РБМК. І досі пошук причин аварії та її хід привертають увагу дослідників⁴⁴.

Таким чином, інформаційна ситуація в країні у після аварійний рік була складною і напруженою. Державна дезінформація населення через полі-

тичну націленість суспільного ладу лише на позитивний імідж країни, обмежений рівень знань, а також небажання можливих панічних настроїв, — існувала паралельно з фаховою інформацією, закритою від широкого загалу. Окремим напрямком інформаційної діяльності держави, що породжувала недовіру громадян всередині країни та світової спільноти, в умовах ідеологічного протистояння держав різних політичних систем були також її зусилля, спрямовані на заспокоєння урядів і громадян зарубіжних країн.

¹ Алла Ярошинская. Чернобыль. Совершенно секретно. — С. 252.

² А. Ярошинська. Вказ. праця. — с. 256, 262, 270.

³ Evans Harold. The High Priests of Secrecy. — Journal: US News & World Report // 1986. — 12 травня; Begley Sharon. The 20th-Century Plague. Journal: Newsweek // 1986. — 12 травня; McSmith, Andy. The spectre of the KGB. — New-Statesmen. v. 111. — 1986. — May 9. — P. 20–21; Whitaker, Mark. Business as Usual? Journal: Newsweek. — 1986. — 12 травня; Dejevsky, Mary. Press / Broadcasting; The Soviets and Chernobyl. World Press Review // 1986. — 1 серпня; French, William. Technology and Ethics; Reflection after Chernobyl. — Journal; Christian Century // 1986. — 30 липня; Barnathan, Joyce; Strasser, Steven. Meltdown. Journal: Newsweek // 1986. — 12 травня.

⁴ Ляшко А.П. Груз памяти: Трилогия: Воспоминания. — К.: ИД «Деловая Украина». — Кн. 3, ч. II: На ступенях власти. — 2001. — С. 357.

⁵ Архів СБУ, ф. 16, оп. 11-А, спр. 13, арк. 152, 272; А. Ярошинська. Вказ. праця. — с. 256, 346–350, 385.

⁶ Архів СБУ, ф. 16, оп. 11-А, спр. 14, арк. 74–75, 106.

⁷ Архів СБУ, ф. 16, оп. 11-А, спр. 13, арк. 154, 273.

⁸ Архів СБУ, ф. 16, оп. 11-А, спр. 14, арк. 178.

⁹ А. Ярошинська. Вказ. праця. — с. 262, 266, 278.

¹⁰ Архів СБУ, ф. 16, оп. 11-А, спр. 13, арк. 272; А. Ярошинська. Вказ. праця. — с. 369, 385.

¹¹ А. Ярошинська. Вказ. праця. — с. 252, 260, 261; Чорнобиль: проблеми здоров'я населення. Збірник документів і матеріалів у двох книгах. Препринт Інституту історії України НАН України. — Книга 1. — К., 1995. — С. 54.

¹² А. Ярошинська. — с. 271, 279.

¹³ Виступ М.С. Горбачова по рад. телебаченню 14 травня 1986 р. у зв'язку з аварією на ЧАЕС. — Під прапором ленінізму. 1986, № 11.

¹⁴ Правда, 1986, 18 червня.

¹⁵ Цит. за: Є.Т. Базєєв. На основі фактів, всупереч домислам. — Трибуна лектора, 1986, № 11, С. 38.

¹⁶ Є.Т. Базєєв. На основі фактів, всупереч домислам. — Трибуна лектора, 1986, № 11, С. 39.

¹⁷ Лужков Д. Кому и зачем нужна ложь о Чернобыльской аварии. — Агитатор, 1986, № 13, С. 50.

¹⁸ Див.: В.В. Юричко. Що криється за їдкою пилюкою?.. Кому була потрібна аморальна пропагандистська кампанія навколо аварії на Чорнобильській АЕС! — Трибуна лектора, 1986, № 11, С. 35.

¹⁹ М.В. Корнієнко. Надзвичайні обставини. — Трибуна лектора, 1986, № 11, С. 34.

²⁰ Гродзінський А. Чорнобиль: реальна небезпека й вигадки. — Знання та праця, 1986, № 9, С. 12.

²¹ Чернобыль: был и небыл. Ответы специалистов. — Новое время, 1986, № 20, с. 8–11.

²² Новое время, 1986, № 29.

²³ Гейл Р., А.К. Гуськова. Беда. Надежда, Предостережение: (О мед. аспектах аварии на АЭС в Чернобыле). — Новое время, 1986, № 23, С. 7.

²⁴ Цит. за: Легасов В.А., Ю.В. Сивинцев. Чернобыль 80 дней спустя. — Новое время, 1986, № 29, с. 14–15.

²⁵ Див.: Л. Феоктистов. Предостережение Чернобыля. Ядерная эпоха требует нового мышления. — Новое время, 1986, № 22, С. 4; А. Петросьянц. Ядерная энергия после Чернобыля. — Новое время, 1986, № 36, С. 18.

²⁶ Тараканов Н.Д. Операция в особо опасной зоне, сентябрь 1986 года. — в кн. Москва — Чернобылю. — Кн. 1. — С. 347.

²⁷ О работе медицинской службы вооруженных сил СССР по медицинскому обслуживанию людей, пострадавших при ликвидации последствий аварии на Чернобыльской АЭС. — Москва. — МО СССР. — Док. на бл. № 12628 от 11 октября 1986 г. — Дополнок до протоколу № 36 засідання ОГ ПБ ЦК КПРС. — в кн. А. Ярошинської. — с. 512–513.

²⁸ Дьяченко А.А. Российский научный центр «Курчатовский институту». — в кн. Москва — Чернобылю. — кн. 2. — с. 68–69.

²⁹ Дьяченко А.А. Генерал-полковник Пикалов Владимир Карпович. — Москва — Чернобылю. — кн. 1. — С. 173.

³⁰ Чернобыльская катастрофа. Документи і матеріали. — с. 139–140, 145, 178.

³¹ Див. Розпорядження Президії АН УРСР про засекречення інформації про аварії на ЧАЕС та ліквідацію її наслідків, опубл. в кн.: Чернобыльская катастрофа. Документи і матеріали. — С. 147.

³² Чернобыльская трагедія. Документи і матеріали. — К., 1996. — с. 89–90; Алла Ярошинская. Вказ. праця. — с. 292, 341, 354, 376–377; Урядовий архів Кабінету Міністрів України, ф. Р-2, оп. 15, спр. 499, арк. 53.

³³ Перечень сведений, подлежащих засекречиванию по вопросам, связанным с аварией на блоке № 4 Чернобыльской АЭС. — Рішення КДБ. — прим. № 3, адресований Держгідромету СРСР.

³⁴ Чернобыльская трагедія в документах і матеріалах. — Київ. — Сфера. — 2001. — С. 20.

³⁵ Вичерпні дані з цього питання див. Сивинцев Ю.В., Хрулев А.А. Оценка радиоактивного выброса (Обзор первичных материалов). — Москва — Чернобылю — кн. 2. — с. 89–107.

³⁶ «Горький урок» — Атомная энергия, 1986, т. 60, вип. 6.

³⁷ *Луконин Н.Ф.* Атомная энергетика СССР. Текущие проблемы и перспективы показателей АЭС. — Атомная энергия, 1987, том 63, вип. 5, с. 291.

³⁸ *Арапов В.Ф.* Вахта (на ЧАЭС) продовжується. — Радуга, 1986, № 10; *Білжун М.* Чорнобиль: так відступила біда. — Ранок, 1986, № 3; *Брязгунов Ю.* Протистояння. — Дніпро. 1986, № 8; *Возіанов В.* Подвиг братерства. — Під прапором лєнінізму, 1986, № 13; *Гнатюшин Р.* Чорнобиль, червень, 1986 р. — Прапор. 1986, № 9; *Захаркевич С.* Уміють працювати агробудівці. — Сіл. будівництво, 1986, № 11; *Коломісц П.* Подолання: репортаж з ЧАЕС. — Людина і світ, 1986, № 9; *Конищев Ю.* Экзамен на крепость: (О ликвидации последствий аварии на ЧАЭС). — Матер.-техн. снабжение, 1986, № 9; *Кручик И., Мезенко Ю.* Небо Чернобыля. — Радуга, 1986, № 9; *Кузнецова С.О.* Разом! (Про роботи по ліквідації аварії на ЧАЕС). — Комуніст України, 1986, № 7; *Лєвада А.* Мой причал — Припять. — Радуга, 1986, № 8; *Скора І.* Митці — Чорнобилью. — Музика, 1986, № 6; *Сопельняк Б.* Преодоление: (О работах по ликвидации последствий аварии на ЧАЭС). — Огонек. 1986, № 42; *Шкода В.* Чернобыль: дни испытаний. — Радуга, 1986, № 10; *Юхимович В.* Чорнобиль, нехворощ, полин... — Україна, 1986, № 43.

³⁹ Центр збереження сучасної документації (Москва), (далі — ЦЗСД). — Ф. 89, оп. 53, спр. 53, арк. 6.

⁴⁰ ЦДАГО, ф. 1, оп. 25, спр. 2995, арк. 22–23.

⁴¹ Решение Научно-технического совета Госатомнадзора СССР от 15.02.90. — Ротапринт ГАЭН. — Заказ № 487. — С. 13.

⁴² Доклад Комиссии Госпромаатомнадзора СССР «О причинах и обстоятельствах аварии на 4-м блоке ЧАЭС 26 апреля 1986 г.». — Москва. — 1991. — С. 2.

⁴³ Доклад Комиссии Госпромаатомнадзора СССР «О причинах и обстоятельствах аварии на 4-м блоке ЧАЭС 26 апреля 1986 г.». — Москва. — 1991. — С. 73. — п. 5.4.

⁴⁴ Див. книгу: Чорнобильська катастрофа під іншим кутом зору (Барановська Н.П., Берестов Л.Б., Грищак О.М., Королівська А.В., Лівінський О.М., Сабалдир В.П., Самойленко Ю.І.). — К., 2004, 75 с.